

"מועד לאדם הוי מועד לבהמה" יוסף חיים איפרגן

- א. פתיחה
- ב. השור המועד
- ג. סוגיית מועד לאדם – מועד לבהמה
- ד. סוגיית מועד למין זה, למין אחר, לאדם ולבהמה.
- ה. תירוץ רוב הראשונים
- ו. תירוץ ר' מנחם
- ז. קושיית רעק"א
- ח. שיטת הרמב"ם
- ט. תירוץ הקהילות יעקב

פתיחה

מאמר זה ינסה להגדיר מהי מועדות השור, וכן את היחס בין מועדויות שונות הקיימות בנזקי השור.

השור המועד

שור מועד פירושו שור שנגח ג' פעמים ועל ידי זה נחשב מועד לנגוח, ודינו של השור לשלם נזק שלם.

המקור למועדויות הוא הפסוק "ואם שור נגח הוא מתמול שלשום"¹ ומשם לומדים שצריך שינגח ג' פעמים ("מתמול שלשום").

הדיון בגמרתנו הוא האם שור הנוגח מין מסוים, יחשב מועד גם למין אחר. כמו-כן דנה הגמרא האם במקרה בו יחשב השור כמועד למין חמור כלשהו (אדם) זה עושה אותו למועד לשאר המינים, או לא.

סוגיית מועד לאדם – מועד לבהמה

תולדותיהן מאי ניהו? ... ת"ד, ג' אבות נאמרו בשור: הקרן, והשן, והרגל. קרן מנלן? דת"ד: כי יגח - אין נגיחה אלא בקרן, שנאמר: ויעש לו צדקיה בן כנענה קרני ברזל ויאמר כה אמר ה' באלה תנגח את ארם וגו', ואומר: בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו בהם עמים ינגח. מאי ואומר? וכי תימא, דברי תורה מדברי קבלה לא ילפינן, ת"ש: בכור שורו הדר לו. והאי מילף הוא? גילוי מילתא בעלמא הוא דנגיחה בקרן הוא! אלא, מהו דתימא כי פליג רחמנא בין תם למועד - ה"מ בתלושה, אבל במחוברת - אימא כולה מועדת היא, ת"ש: בכור שורו הדר לו וגו'. תולדה דקרן מאי היא? נגיפה, נשיכה, רביצה, ובעיטה. מאי שנא נגיחה דקרי לה אב? דכתיב כי יגח, נגיפה נמי כתיב כי יגוף! האי נגיפה - נגיחה היא, דתניא: פתח בנגיפה וסיים בנגיחה, לומר לך: זו היא נגיפה זו היא נגיחה. מאי שנא גבי אדם דכתיב כי יגח, ומאי שנא גבי בהמה דכתיב כי יגוף? אדם דאית ליה מזלא -

¹ פרק כ"א פסוק כ"ט.

כתיב כי יגח, בהמה דלית לה מזלא - כתיב כי יגוף, ומלחא אנב אורחיה קמ"ל,
דמועד לאדם הוא מועד לבהמה, ומועד לבהמה לא הוא מועד לאדם".²

הסבר הגמ':

הגמ' בסוגיה זו דנה לאלו אבות בנזיקין התכוון ר' פפא ש"תולדותיהן לאו כיוצא בהן" והביאה את קרן שתולדותיה הן נגיפה, נשיכה, רביצה ובעיטה.

מקשה הגמ': שלכאורה לא מובן למה נגיחה נחשבת אב ואילו נגיפה לא, וכי תימא שנגיחה כתוב בתורה "כי יגח" (שמות כ"א) והרי גם קתני "כי יגוף" (שם)?

מתרצת הגמ': שבאותה 'נגיפה' אין הכוונה לנגיפה כמו תולדה של קרן אלא כנגיחה רגילה שהרי פתח בנגיפה וסיים בנגיחה לומר לך שזה היינו הך.

עוד מוסיפה הגמ': שזה בא לומר לך ששור שמועד לאדם (כנראה בפשטות ע"י שנגח ג' בני אדם) מועד לבהמה ולא להפך. כיוון שאדם אית ליה מזליה, דהיינו יש לו דעת ששומר על עצמו, עוד פי' שיש לו מלאך ששומר עליו, וא"כ יותר קשה לנוגחו ואם השור מועד לו אז פשיטא שיהיה מועד לבהמה, דלית ליה מזליה ויותר קל לנוגחה.³

מועד למין זה, למין אחר, לאדם ולבהמה.

מתנ"י: שור שהוא מועד למינו ואינו מועד לשאינו מינו, מועד לאדם ואינו מועד לבהמה, מועד לקטנים ואינו מועד לגדולים, את שהוא מועד לו - משלם נזק שלם, ואת שאינו מועד לו - משלם חצי נזק. אמרו לפני רבי יהודה: ה"ז מועד לשבתות ואינו מועד לחול אמר להם: לשבתות - משלם נזק שלם, לימות החול - משלם חצי נזק. אימתי הוא תם משיחור בו ג' ימי שבתות.
גמ'. "איתמר, רב זביד אמר: ואינו מועד תנן, רב פפא אמר: אינו מועד תנן. רב זביד אמר: ואינו מועד תנן, הא סתמא הוא מועד; רב פפא אמר: אינו מועד תנן, דסתמא לא הוא מועד."⁴

הסבר הגמ': ישנה מחלוקת בין רב זביד לרב פפא אם שור שנגח מין אחד (נניח שוורים) מועד גם למינים אחרים (נניח גמלים) וכן האם שור המועד לאדם - מועד לבהמה, או שלא. רב זביד טוען שבשני המקרים הללו, אכן השור מועד גם למין הנוסף, ואילו רב פפא טוען שלא. כל אחד מהאמוראים גורס את המשנה אחרת, כך שע"פ דברי המשנה ניתן יהיה להכריע האם באמת מועד למינו נחשב גם כמועד לאינו מינו.

² בבא קמא ב, ע"ב.

³ **ומוסיף על זה הר' פרץ:** שלא תקשה שמדוע אתה אומר שהנגיפה הכתובה בפסוק הכוונה כמו נגיחה תאמר להפך שהנגיחה שכתובה שם זה כמו הנגיפה? **מתרץ הר' פרץ:** שמכיון שנגיחה כתוב בפירוש בתורה שזה בקרן דכתיב"בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו" (דברים ל"ג) וכן כתוב "ויעש לו צדקיה בן כנענה קרני ברזל ויאמר באלה תנגח את ארם" (מלכים א' כ"ב), אבל נגיפה לא כתוב מפורש שזה בדחיפת הגוף אלא שכך הסקנו אז ילמד סתום מין המפורש ולכן כאשר כתוב נגיפה עדיף לאמר שזה נגיחה ולא להפך.

⁴ שם לז, ע"ב.

לשיטת ר' זביד גורסים במשנה 'מועד לאדם ואינו מועד לבהמה' כלומר שספציפית במקרה זה הוא אינו מועד לבהמה כי הראה את זה, לדוגמא שנגח רק בני אדם ועברו לפניו בהמות ולא נגח, ולכן אינו מועד למין אחר. אבל במקרה שלא הוכיח השור כי הוא לא נוגח במינים אחרים – ייחשב כמועד אף למינים האחרים, כלומר 'מועד לאדם הוא מועד לבהמה'.
ולפי ר' פפא גורסים 'מועד לאדם אינו מועד לבהמה' וא"כ יוצא מזה שתמיד זה כך שמועדו לאדם לא הופכת אותו להיות מועד לבהמה.

על דעת רב פפא יש להקשות מן הגמרא בדף ב: ⁵ האומרת שבסתמא בא התנא להשמיע לנו שמועד לאדם הוא מועד לבהמה ("ומילתא אגב אורחיה קמשמע לן דמועד לאדם הוא מועד לבהמה ומועד לבהמה לא הוא מועד לאדם") אולם לכאורה זה לא כל כך פשוט שהרי לר' פפא בדף לז: מועדות האדם לא חשיב כלפי בהמה א"כ כיצד יסביר רב פפא את גמרתנו בדף ב:?

ניתן להביא מספר תירוצים בעניין.

תירוץ רוב הראשונים:

רוב הראשונים מתרצים כי בגמ' בדף לז: מדובר שהשור נגח אדם ג' פעמים וא"כ הראה שנוגח רק בני אדם ולכן בזה פשוט שלא הוא מועד לבהמה והוא כמו שמראה שלא נוגח בהמות אבל אם נגח מג' מינים וביניהם אדם אז הוא מועד לכל, וודאי מועד אף לנגוח לנגוח בהמות. כלומר, הגמרא בדף ב: והגמרא בדף לז: מדברות על שני מקרים שונים – בדף ב: מועד לאדם הוא דווקא שור שנגח אדם ועוד שני מינים, ובמקרה כזה אף רב פפא יודע שהשור מועד אף לבהמה, ואילו בדף לז: מדובר בשור שנגח ג' בני אדם.

לכאורה בפשטות בשור שנגח אדם ועוד שני מינים, ונחשב כמועד לכל המינים, אם חזר בו השור ממועדו לבהמה אז בהכרח שחזר בו גם מאדם שהרי יותר קשה לנגוח אדם, ואם הוכיח השור כי הוא מפסיק לנגוח בהמה אז פשיטא שגם אדם הפסיק אלא א"כ הוכיח אחרת. אבל אם השור חזר בו רק מאדם אז עדיין לא חשיב חזרה לגבי בהמה מכיון שאפשר שחזר בו רק ממה שקשה לו לנגוח שזה אדם, אבל בהמה, שיותר קל לנגוח אותה, אפשר ועדיין יהיה מועד לה. ולכן חשיב מועד לבהמה ועיין ברי"ב בסוגייתנו שהסביר את שיטת ר' פפא וכתב שלשיטתו שמועד לאדם לא מועד לבהמה אז לגבי חזרת השור יהיה כמו שאמרנו. ואולי אפשר שיוצא לשיטתו זו שלר' זביד אם חזר בו מאדם אז יחשב חזרה לגבי בהמה וצ"ב. (שהרי

⁵ עיין בתוס', רשב"א, אור' פרץ שהקשו זאת וכן בספרו של תלמיד ר"ת שתי' כמוהם.

"מועד לאדם הוי מועד לבהמה"

מסברא אם חזר מבהמה זה מובן שיחשב גם לגבי אדם שהרי בהמה "לית ליה מזליה" וא"כ יותר קל לנוגחה מאשר אדם ד"אית ליה מזליה")

תירוץ ר' מנחם בתוס'

דה"ק מועד לאדם שהיה מועד לכל וחזר בו מבהמה ונשאר מועד לאדם הוי מועד לבהמה דחזרה דבהמה לאו חזרה היא אבל מועד לכל וחזרה מאדם לא הוי מועד לאדם דחזרה דאדם חזרה היא.

ביאור דבריו:

אפשר לומר שבאמת גם לפי סוגייתנו מועד לאדם לא הווי מועד לבהמה רק שמה שהגמ' באה לחדש זה שאם הייתה מועדת לכל וחזרה בה ממועדות בבהמה אז זה לא חשיב חזרה מכיון שחזרה דבהמה לאו חזרה היא. ואפשר לומר שמכיון שחזרה בה רק ממועדות של בהמה ובעצם נשארה מועדת לאדם אז בעצם מועדותה לאדם היא זו שמחזירה לה את מועדותה לבהמה, ולכן חזרה דבהמה לאו חזרה.

קושיית הרע"א על ר' מנחם בתוספות:⁶

תמהני דמהיכא תיתי להמציא סברות הפוכות דהא לרב זביד שם שבסתמא מועד לאדם הווי מועד גם לבהמה לגבי החזרה מהני חזרת הבהמה (כלפי עצמה) ונישאר רק מועד לאדם דקתני: "ורב זביד אמר לך רישא אחזרה קאי, כגון דהוה מועד לאדם ומועד לבהמה והדר ביה מבהמה, דקאי גבי בהמה תלתא זימני ולא נגח, מהו דתימא, כיון דלא הדר ביה מאדם - חזרה דבהמה לאו חזרה היא, קמ"ל, דחזרה דבהמה מיהא חזרה היא". א"כ מוכח שמהני חזרה דבהמה אפי' שמועד לאדם ולר' פפא שמועד לאדם לא הווי מועד לבהמה ובהמה נהיית מועדת רק בגלל שנגחה ג' פעמים מהבהמות א"כ לפי שיטתו כ"ש וק"ו שאם חזרה בה הבהמה רק ממועדות של בהמה אז יועיל (כמובן רק לעצמה) א"כ מדוע הר' מנחם יוצר מחלוקת כזאת בין ר' זביד לר' פפא שלר' זביד תועיל החזרה ולר' פפא לא תועיל.

-ומוסיף הרע"א וכי תימא שתוס' ר' מנחם תי' כך מכיון שהתירוץ הראשון של התוס' דחוק שהרי לא משמע מלשון הגמ' שמדובר שמועד לאדם פי' מג' מינים שאחד מהם אדם אלא שנגח ג' פעמים אדם ולכן פי' כך, עדיין אומר הרע"א שעדיין תיקשי דבסתמא דגמ' מהייכי תיתי ליצור פלוגתא חדשה בין ר"ז לר"פ שהרי סוף סוף על הפסוק עצמו שהקשתה הגמ' מדוע פתח בנגיחה וסיים בנגיפה ע"ז היה אפשר לתרץ שאם נגח מג' מינים ובינהן אדם ולא היה לה ליצור מחלוקת זו ביניהם וצ"ע! (וכ"ת שגם לר' זביד חזרת הבהמה לא מועילה היינו אם מועדותה מוכח האדם א"ל כך דסתמא דגמ' (שם לד'). לא משמע הכי)

⁶ עין ברע"א על סוגייתנו (ב'): וכן בדבריו בדף לז'.

אמנם יש להבין את דברי הרעק"א שהרי לכאורה במקרה שהשור מועד לאדם וגם לבהמה, וחזר בו רק מבהמה כיצד ייתכן לומר שיישאר מועד רק לאדם? והרי כמו שהסברנו ביסוד סברת ר' מנחם בתוס' שמועדות האדם היא החמורה, ולפחות לפי ר"ז, שור המועד לאדם, מוכרח להיחשב כמועד גם לבהמות, שהרי אדם אית ליה מזליה וכו' וא"כ מהיכי תיתי שיהיה רק מועד לאדם? כלומר אם חזר בו השור מלנגוח בהמות, הרי עדיין הוא נוגח אדם, ולכן מתוך מועדותו לאדם, לכאורה צריך השור להישאר עדיין במועדותו לבהמה.

ויש לבאר שכל מה שפרשנו שמועדות האדם גורמת למועדות בבהמה זה כאשר נגח מג' מינים (לפי תי' א' בתוס') אבל במצב כמו שאנחנו מדברים עליו שחזר בו ממועדות בבהמה פי' שעברו לידו בני אדם ובהמות ודילג על הבהמות ונגח רק את הבני אדם וא"כ הראה שנוגח רק בני אדם או כמו שפי' תוס' בהתחלה את דף לז: שנגח ג' בנ"א והראה שנוגח רק אותם ולכן אפשר שיהיה רק מועד לאדם.

שיטת הרמב"ם

שור שהוא מועד למינו הרי זה אינו מועד לשאינו מינו, הועד לאדם אינו מועד לבהמה הועד לקטנים אינו מועד לגדולים, לפיכך אם הויק את מין שהוא מועד לו משלם נזק שלם ואם הויק לשאר המינים משלם חצי נזק. היה מועד לעבחות אינו מועד לימות החול ואם הויק בשבחות משלם נזק שלם ובימות החול משלם חצי נזק, ומאימתי היא חזרתו משיהיו התינוקות ממשמשין בו ביום שהוא מועד לו ולא יהיה מויק נזק שהועד לו.⁷

יוצא לפי דבריו שגם אם השור מועד לאדם עדיין אם נגח בהמה חייב לשלם חצי נזק. וכ"ש שאם הווי מועד לבהמה שהוא לא יהיה מועד לאדם שהרי מועדות האדם שהיא החמורה אמרנו שלא גורמת כלום לגבי הבהמה. ולעומת זאת הרמב"ם לקמן⁸ כתב "וכן אם סיכן שלשה בני אדם כאחד או הרג שלש בהמות הרי זה מועד להריגה ובעליו משלמין את הכופר".

לפי זה קשה שקיימת סתירה בדברי הרמב"ם שהרי הרמב"ם אמר לעיל (בפרק ו' הל"ח) שמועד לאדם לא הווי מועד לבהמה וא"כ כ"ש שאם נגח בהמה אז לא יחשב מועד לאדם ואילו בפרק י' אומר הרמב"ם שאם השור סיכן ג' בני אדם או שהרג שלושה בהמות הוא נחשב מועד להריגה ובעליו צריכים לשלם כופר, והרי כופר משלמים רק במועדות לאדם וא"כ משמע שאם

⁷ הלכות נזקי ממון ו, ח.

⁸ שם י, ג.

"מועד לאדם הוי מועד לבהמה"

הרג ג' בהמות סבר הרמב"ם שחשיב כמועד לאדם ולכן משלם כופר, אם כן ישנה סתירה בדבריו.

ע"ן במגיד משנה⁹ שהקשה את הקושיה הנ"ל על הרמב"ם שלכאורה אמר לעיל שמועד לאדם לא נחשב מועד לבהמה אז כ"ש שמועד לבהמה לא יחשב מועד לאדם וא"כ מדוע משלם כופר. וכתב לתרץ שאפשר לאמר שיש הבדל בין נזיקין להריגה.

דהיינו בהריגה נאמר שמועד לבהמה ייחשב גם כמועד לאדם, מה שאין כן בנזיקין. דבריו צריכים ביאור שהרי בין נזיקין ובין הריגה אם נאמר שמועדות מסוימת לא קשורה למועדות אחרת א"כ מדוע שמועד בהריגה יהיה שונה ממועד בנזיקין.

תירוץ הקהילות יעקב

הקהילות יעקב¹⁰ מסביר את תירוץ המ"מ ע"פ תוס' בדף כב'.

הגמרא שם דיברה על נזק "משונה" (נזק משונה פירוש בהמה שמזיקה בצורה שלא אופיינית לה, כך שלא יכלו הבעלים לצפות את אותו היזק מראש) שעל נזק כזה חייבים הבעלים רק חצי נזק. והביאה דוגמא של כלב וגדי שהזיקו כשקפצו מלמטה למעלה שזו לא דרכם להזיק, וחייבים בגלל זה חצי נזק. הקשתה הגמרא שם מברייתא האומרת שבכל מקרה הם פטורים, ואפילו קפצו מלמעלה למטה, ולא רק מלמטה למעלה. ושם העמיד ר' פפא את הברייתא במקרה שהם עשו כל אחד מה שהפוך מטבעו לדוגמא כלב נעץ ציפורניו והגדי קפץ מלמעלה למטה ומה שנאמר בברייתא כי הם פטורים היינו מנזק שלם, אך הם חייבים חצי נזק. והקשה שם התוס'¹¹ שמדוע לפי המאן דאמר שתחילתו בפשיעה וסופו באונס חייב נזק שלם לא יהיה חייב פה נזק שלם שהרי תחילתו בפשיעה שזה דרכו של הגדי לקפוץ והבעלים אפשר לו את הדבר, אז זה "אורחיה" והווי תחילתו בפשיעה וסופו באונס שנעץ ציפורניו?

ותירץ על זה התוס' שסוף כל סוף לא תחייבו תורה מהפשיעה שנעשתה ברגל (שקפץ הווי רגל) על אונס בקרן (נעיצת ציפורניו) מפני שבנזקי קרן אפילו יהיה פושע גמור ויאמר לך שידוע שהשור ינגח עדיין לא תחייבו תורה כי אם חצי נזק עד שינגח ג' פעמים וא"כ רואים שחייב נזק שלם בקרן נובע מסיבות אחרות, אז פשיטא שאם יהיה תחילתו בפשיעה מגורם אחר כמו אצלנו שזה רגל אז לא נחייב בקרן נזק שלם.

⁹ ע"ן במגיד משנה ו, ח - שהקשה זאת על רבנו.

¹⁰ ע"ן בקה"י בחדשים על סוגיית מועד לאדם הווי וכו'.

¹¹ ד"ה דאפיך מיפך

הקשה על כך **הקהילות יעקב**: מדוע שנחשוב שיהיה פושע בכלל אם יאמר שידוע שהשור ינגח והרי סתם שוורים בחזקת שימור שהרי הלכה כמאן דאמר שחצי נזק שמשלם בעליו של שור תם הינו קנס, לפי שמעיקר הדין לא צריך לשלם כי השור לא חשיב נגחן והווי שמור, וא"כ אפילו שיאמר לך בעליו שידוע שינגח, מכיוון שלא ראינו שנגח כבר פעמיים לא יחשיבו את דבריו, וא"כ מדוע ייקרא פושע לפי תוס' (ואפילו למאן דאמר שפלגא ניזקה ממונא הווי ומשלם מעיקר הדין את החצי נזק עדיין הנזק של קרן פחות מצוי משאר האבות וא"כ גם לשיטתו קשה שמדוע יחשב פושע)

לכן אומר הקה"י לפ"ז נראה שהמדד בחיוב תשלום חצי נזק זה לא מצד ש"סתם שוורים בחזקת שימור קיימי" אלא מצד שהנזק הראשון והשני קרי משונה וחשיב אנוס לגבי זה, ולכן לא משלם נזק שלם. ומה שנצרכנו לומר ש"סתם שוורים בחזקת שימור קיימי" זה כדי להגדיר את התשלום הנ"ל כקנס. ואלו שתי המעלות בשור תם:

א. שנזקו בגדר משונה ב. בעליו לא פושעים דהווי בחזקת שימור.
ולעומת זאת לשור מועד יש את שני החסרונות הנ"ל שבעליו פושעים בזה שלא שמרוהו ושנזקו כבר לא קרוי משונה מכיון שכבר עשה זאת פעמיים.

לפ"ז יוצא שכאשר נגח ג' פעם מאותו מין אזי שור זה הינו מועד לאותו מין אבל למין אחר אינו מועד. אבל גם לא נקרא תם מכיוון שכבר לא חשיב בחזקת שמור שהרי נגח כבר, אז יצא מחזקת שאר השוורים השמורים. אם כן יוצא שיש מצב שהשור לא מועד למין מסוים אבל גם לא ייחשב תם שלם כי חסרה לו המעלה השנייה שבתם שהרי הוא כבר לא נחשב שמור כי נגח ממין מסוים ג' פעמים אז גם אם הוא לא נגח מהמין האחר ג' פעמים, אלא רק פעם אחת עדיין הוא לא נחשב שור שמור.

עתה מסביר הקהילות יעקב את ההבדל העקרוני שבין נזקי שור להריגת השור:
לגבי נזיקין התורה אמרה שרק מי שהוא מועד משלם נזק שלם - ממילא יוצא שכל מי שאינו מועד, כלומר מספיק שהוא פחות ממועד אז משלם חצי נזק (ואע"פ שאינו לגמרי כמו תם).
אבל לעניין כופר (הריגה) שם לא כתוב שרק מועד משלם כופר אלא שיש מיעוט מיוחד על תם שרק הוא לא משלם כופר דכתיב¹²:

"וְכִי יִגַּח שׁוֹר אֶת אִישׁ אוּ אֶת אִשָּׁה וְיָמַת סָקוּל יִסְקַל הַשׁוֹר וְלֹא יֵאָכַל אֶת בְּשָׂרוֹ וְבָעַל הַשׁוֹר נָקִי"
א"כ רואים פה שכתוב בשור תם שבעל השור נקי מכופר אבל אין פסוק מיוחד למועד שמשלם נזק שלם, לפי שמה שכתוב לעיל¹³:

¹² עיין בשמות כא, כח

"מועד לאדם הוי מועד לבהמה"

"אם כופר יושט עליו ונתן פדיון נפשו ככ' ל אשר יושט עליו"

לא מדבר על מועד אלא בכללות על נזקי השור וגם על שן ורגל¹⁴, ולא ילפינו מקרן, אלא שלומדים את זה מהפסוק של "אם כופר יושט עליו" א"כ כדפרשנו שלא הולך על מועד.

לפי זה יוצא שכל שור שלא חשיב כתם אפילו שלא קרי ליה מועד משלם כופר מכיון שלא כלול במיעוט של שור תם דווקא, ולכן אפילו שכתב הרמב"ם בהלכות נזיקין שמועד לאדם אינו מועד לבהמה וכ"ש שלא להפך, שם דיבר לעניין נזיקין שכתוב מפורש שרק שור מועד משלם נזק שלם ולא שור שאינו מועד! אבל מה שאמר לעניין הריגה שאפילו שאינו מועד לאדם משלם כופר מכיון שלא חשיב גם תם כלפיו, היינו לפי מה שאמרנו - שיצא מכלל סתם שוורים שבחזקת שימור וא"כ לא חל עליו המיעוט של שור תם שאינו שייך בכופר ולכן שם משלם כופר. וכל זה כמובן רק אם מועד להריגה בבהמה שלא חשיב תם כלפי מין אחר אבל אם מועד לנזיקין אז ברור שכלפי הריגה חשיב תם גמור ועיין ברמב"ם עבודה זרה¹⁵ וכך משמע לקמן בגמ'.

¹³ עיין שם פסוק ל'.

¹⁴ וכמו שכתב בשיטה מקובצת בשם תוס' הרא"ש שהסיק שיש כופר ברגל. עיין בשיטה מקובצת בדף כ"ו עמוד א' ד"ה "או דילמא".

¹⁵ י' בסוף הל' ב'. ובגמ' לקמן דף ד'.